

[Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.president.gov.ua/docs/Poslannya_sborka.pdf

3. Про соціально-економічне становище України за січень-жовтень 2012 року / Державна служба статистики України. – К., 2012. – 96 с. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://ukrstat.org/uk/operativ/operativ2012/mp/dopovidx/dop_10_12.zip

4. Статистичний щорічник України 2009. - [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://ukrstat.org/uk/druk/katalog/kat_u/publ1_u.htm

5. Статистичний щорічник України 2010. - [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://ukrstat.org/uk/druk/st_sc/SEU2010_u.zip

6. Статистичний щорічник України 2011. - [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://ukrstat.org/uk/druk/katalog/kat_u/2012/11_2012/sz_Ukr_2011.zip

7. Україна у цифрах у 2011 році / Державна служба статистики України. - [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://ukrstat.org/uk>

***Аннотація.** Анализируются основные показатели развития Запорожского региона за последние три года.*

***Ключевые слова:** социально-экономическое развитие, регион.*

***Summary.** The key development indicators of Zaporizhzhya region in recent three years are examined.*

***Key words:** socio-economic development, the region.*

УДК 332.28:631.1

Прус Ю.О., к.е.н.

Таврійський державний агротехнологічний університет

АНАЛІЗ ЗЕМЛЕВОЛОДІННЯ ТА ЗЕМЛЕКОРИСТУВАННЯ СІЛЬСЬКИХ ДОМОГОСПОДАРСТВ ЗАПОРІЗЬКОЇ ОБЛАСТІ

***Анотація.** По сільським домогосподарствам аналізуються обсяги та структура землеволодіння і землекористування та їх залежність від забезпеченості ресурсами.*

***Ключові слова:** сільські домогосподарства, землеволодіння, землекористування, оренда.*

Постановка проблеми. У процесі земельної реформи створено базові умови для земельного обороту на основі приватної власності. Якщо на початку процесів паювання в Запорізькій області основою приватної власності були присадибні ділянки та особисті селянські господарства, то з 2000 р. її головною складовою стали ділянки для ведення товарного сільськогосподарського виробництва – в середньому за 2000-2011 рр. їх питома вага становила 92,1 %.

Різні групи власників земельних паїв (по віку, освіті, місцю проживання, забезпеченості ресурсами) по-різному впливають на обсяги та структуру земельного обороту. Нині ця фактори набувають особливого значення у зв'язку із впровадженням ринку купівлі-продажу ділянок для товарного сільськогосподарського виробництва. Отже, виникає потреба у вивченні основних тенденцій забезпечення сільських домогосподарств ресурсами і його впливу на їх землекористування.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. В сучасних вітчизняних наукових публікаціях дослідженню проблем використання ресурсів та землекористування домогосподарств приділяється мало уваги, що значній мірі обумовлюється недоліками статистичної звітності, яка не пов'язує доходи та витрати домогосподарств з обсягами їх землекористування. Серед наукових напрацювань, в яких вивчається вказана проблематика, слід відмітити роботи Березівського П.С., Бровика П.М., Бородіної О.М., Прокопи І.В., Мельника Л.Ю., Макаренка П.М., Макаренко Ю.П., Щурика М.В. Проте дослідження домогосподарств з точки зору зв'язку землекористування з ресурсним забезпеченням приділяється недостатньо уваги.

Формулювання цілей статті. Мета статті полягає в проведенні аналізу землекористування сільських домогосподарств та визначення впливу на нього ресурсного забезпечення.

Виклад основного матеріалу досліджень. В Запорізькій області за 1998-2011 рр. обсяги приватної власності на сільськогосподарські угіддя зросли на 1699,7 тис. га, або в 15,9 разу і стали займати 80,8 %, збільшившись на 75,7 пункту. Масова передача земель колективної власності в приватну змінила

структуру останньої по категоріям власників і нині в Запорізькій області налічується 234 тис. власників земельних паїв, що становить 56,6 % від сільського населення та 13 % від всього населення області (2011 р.). Важливість власності на землю підкреслюється тим, що майже 70 % сільського населення в працездатному віці та віці, старшому за працездатний, є власниками земельних паїв, тобто переважна частка сільського населення так чи інакше вступає в земельні відносини стосовно ділянок для товарного сільськогосподарського виробництва.

Зменшення обсягів економічної діяльності, занепад ряду галузей, особливо в сільському господарстві, привели до різкого зменшення використання найманої праці. Так, протягом 2000-2011 рр. питома вага найманих працівників в працездатному сільському населенні Запорізької області зменшилася з 74,7 до 48,1 %, а питома вага працюючих в сільському господарстві в працездатному населенні – з 32,4 до 8,2 %. Це вплинуло на зростання самозайнятості населення з 16,5 до 46,2 %. Про останнє також свідчить зменшення рівня зареєстрованого безробіття (з 5,5 до 3,5 %) на фоні зменшенню частки найманих працівників. Аналіз показує, що рівень безробіття в сільській місцевості вище середньообласного на 2-3 пункти. Все це позначається на зростанні необхідності самостійного використання ними цих земельних ділянок.

За період з 2000 по 2011 рік кількість сільських домогосподарств в Запорізькій області майже не змінилася, але середній розмір домашнього господарства неухильно зменшується (з 2,9 до 2,5 осіб). Тому в умовах незначного зростання загальної кількості власників земельних паїв спостерігається збільшення їх кількості в розрахунку на одне домогосподарство, що поступово посилює значимість землі для домогосподарств. Якщо в 1998-1999 рр. у кожного з них у володінні було близько 1 га, то в 2010-2011 р. – вже 11,4 га (табл. 1).

Характеристика землеволодіння та землекористування сільських домогосподарств Запорізької області

Показники	Роки						Відхилення 2010-2011 рр. від 2000-2001 рр.	
	2000-2001	2002-2003	2004-2005	2006-2007	2008-2009	2010-2011	+/-	%
Середній розмір домогосподарства (с.-г. угіддя у власності та постійному користуванні), га, в т. ч.:	10,52	10,51	10,46	10,93	11,26	11,41	0,89	8,4
- ділянки для товарного с.-г. виробництва	9,51	9,44	9,39	9,78	10,09	10,21	0,70	7,4
- інші с.-г. угіддя домогосподарств	1,01	1,07	1,07	1,15	1,17	1,20	0,19	18,4
Питома вага ділянок для товарного с.-г. виробництва у с.-г. угіддях у власності та постійному користуванні, %	90,4	89,8	89,7	89,5	89,6	89,5	-0,88	x
Середній розмір домогосподарства (с.-г. угіддя у використанні), га, в т. ч.:	2,30	2,71	3,38	4,01	4,60	4,72	2,41	104,8
- у власності та постійному користуванні	1,91	2,22	2,84	3,38	3,92	3,96	2,05	107,6
з них: ділянки для товарного с.-г. виробництва								
га	0,90	1,14	1,77	2,24	2,75	2,74	1,85	206,4
%	47,0	51,6	62,2	66,1	70,1	69,4	22,4	x
- у тимчасовому користуванні та оренді	0,40	0,49	0,54	0,63	0,68	0,76	0,36	91,4
Питома вага ділянок у власності та постійному користуванні в землекористуванні, %	82,7	81,8	84,0	84,4	85,2	83,9	1,2	x
Питома вага самостійного використання земель у власності та постійному користуванні, %	18,1	21,1	27,2	31,0	34,8	34,7	16,6	x

Джерело: розраховано за даними Державної служби статистики України та Державного агентства земельних ресурсів України.

Без врахування земельних паїв зростання за 2000-2011 рр. склало тільки 24 % (з 0,97 до 1,20 га), тобто в основі землеволодінь середнього домогосподарства сільської місцевості знаходяться саме ділянки для ведення товарного сільськогосподарського виробництва – їх питома вага становить майже 90 %.

В цілому площа сільськогосподарських угідь, які знаходяться у власності та постійному користуванні громадян Запорізької області, за 2000-2011 рр. зросла на 6 % і сягнула 1842 тис. га, або 82,1 % всіх сільськогосподарських угідь. В той же час громадяни-власники не використовують всю землю самостійно, хоча ця частка поступово зростає. Так, в 2000 р. із 10,4 га земель у володінні домогосподарства самостійно використовували тільки 1,9 га, що складало 17,8 %, а в 2011 р. із 11,4 га використовувалося вже 4,0 га, що склало 35,0 %.

В результаті площа землекористування громадян за досліджуваний період зросла в 2 рази і склала 772,5 тис. га (34,4 % всіх сільськогосподарських угідь Запорізької області), а середній розмір землекористування сільського домогосподарства зріс з 2,3 до 4,8 га. Найбільшу частку у землекористуванні становлять ділянки в постійному користуванні та у власності, серед яких основними є ділянки для ведення товарного сільськогосподарського виробництва. Їх площа та частка протягом досліджуваного періоду суттєво зросли (див. табл. 1), дещо зменшивши значення залучення угідь через оренду. Такій динаміці сприяло, зокрема, збільшення рівня технічного забезпечення господарств населення (табл. 2).

Зростання протягом 2000-2011 рр. кількості тракторів в 2,8 разу та зернозбиральних комбайнів в 7,7 разу дозволяє зменшувати навантаження на одиницю техніки в напрямку поступового доведення його до нормативного рівня, що повинне забезпечити виконання робіт в кращі агротехнічні строки. В Запорізькій області протягом 2008-2011 рр. питома вага домогосподарств, що мали приватній власності сільськогосподарську техніку, зросла з 3,2 до 4,2 %. Проте ця незначна частка, виходячи із нормативної забезпеченості тракторами, може забезпечити обробку не менше 330 тис. га ріллі, що складає 57,1 % від ріллі, яка використовується всіма особистими господарствами та власниками земельних паїв.

Наявність техніки та рівень забезпеченості нею в сільських домогосподарствах Запорізької області

Показники	Роки						Відхилення 2010-2011 рр. від 2000- 2001 рр.	
	2000- 2001	2002- 2003	2004- 2005	2006- 2007	2008- 2009	2010- 2011	+/-	%
Трактори	2773	3884	4444	4908	5556	6540	3767	135,9
Зернозбиральні комбайни	151	353	483	549	642	706	556	369,1
Вантажні автомобілі	...	...	...	1214	1293	1340	47 ¹⁾	3,6 ¹⁾
У розрахунку на 1000 домогосподарств, що мають землю, шт.:								
- тракторів	...	...	...	...	34,1	41,4	7,3 ¹⁾	21,4 ¹⁾
- зернозбиральних комбайнів	...	...	...	...	3,9	4,5	0,6 ¹⁾	15,4 ¹⁾
- вантажних автомобілів	...	...	...	...	7,9	8,5	0,6 ¹⁾	7,6 ¹⁾
Навантаження ріллі у використанні на 1 трактор, га	124,2	99,7	107,0	111,1	110,3	94,7	-29,6	-23,8
в т.ч. ділянок для товарного виробництва	60,3	54,2	66,6	73,7	77,3	66,3	6,0	10,0
Навантаження площі зернових (без кукурудзи) на 1 зернозбиральний комбайн, га	764,9	390,1	314,6	303,4	288,1	276,2	-488,7	-63,9
Навантаження ріллі у власності та постійному користуванні на 1 трактор, га	610,6	416,7	367,8	334,5	295,9	252,5	-358,1	-58,6
в т.ч. ділянок для товарного виробництва	552,5	374,2	330,0	298,9	264,4	225,3	-327,2	-59,2

Примітка ¹⁾ 2010-2011 рр. порівняно з 2008-2009 рр.

Джерело: розраховано за даними Державної служби статистики України та Державного агентства земельних ресурсів України.

Забезпеченість зернозбиральними комбайнами дозволяє проводити своєчасне збирання на площі близько 110 тис. га, що становить 57,2 % від зібраної площі зернових (без кукурудзи) в господарствах населення (2011 р.).

Протягом 2008-2011 рр. у домогосподарств, які мають землю, забезпеченість тракторам зросла на 34,4 %, вантажними автомобілями – на 12,4 %, а зернозбиральними комбайнами – на 28,2 %. Це має сприяти збільшенню самостійного використання сільськими домогосподарствами власних земель. Але за 2008-2011 рр. його обсяги зросли тільки на 1,3 %, бо, не дивлячись на вагоме скорочення навантаження на 1 трактор ріллі у власності та постійному

користуванні, воно залишалось значним і перевищувало нормативний рівень більше, ніж в 3,5 рази. При цьому в домогосподарствах використовується переважно, застаріла техніка, яка потребує значних витрат на ремонт та не забезпечує вчасність виконання робіт. Так, в Мелітопольському та Якимівському районах Запорізької області в 2012 р. в сільських домогосподарствах було 50 % тракторів та 36 % зернозбиральних комбайнів до 1990 р. випуску, тоді як у юридичних осіб ці показники становили 34 та 23 % відповідно. В результаті сільські домогосподарства не мають технічної змоги обробляти самостійно більше 70 % товарних землеволодінь і тому передають їх в оренду.

Загалом в 2008-2011 рр. з числа домогосподарств, що мали техніку, мали трактор 16,2 %, вантажний автомобіль – 2,9 %, комбайн – 2,3 %, плуг – 18,8 %, сівалку – 8,6 %, борону – 7,1 %, культиватор 10,7 % [5, с.57]. Ці дані свідчать про невисокий рівень забезпеченості власною технікою, що зумовлює доцільність інших видів її залучення на базі кооперації та лізингу.

Групування сільських домогосподарств Запорізької області свідчить про значну нерівномірність розподілу площі землі між ними (табл. 3).

Таблиця 3

Структура сільськогосподарських угідь та посівної площі в сільських Домогосподарствах Запорізької області, 2008-2011 рр.

Домогосподарства з площею землекористування	Середня площа, га	Співвідношення домогосподарств, %		Питома вага в землекористуванні, %				Питома вага в посівах, %			
		за кількості домогосподарств	площі землі	ріллі	багаторічних насаджень	сіножатей і пасовищ	перелогів	зернових та зернобобових культур	технічних культур	картоплі	овочів відкритого ґрунту
до 0,5 га	0,28	60,4	9,3	88,7	8,1	0,9	2,4	15,9	1,1	36,1	36,5
від 0,51 до 1 га	0,71	17,5	6,9	92,1	3,0	2,9	2,1	39,2	3,8	19,7	16,1
1,01 і більше	6,89	22,1	83,8	98,0	0,3	1,6	0,2	52,0	38,6	1,7	2,0
В середньому	4,66	100	100	97,0	1,0	1,6	0,4	48,8	33,9	5,1	5,2

Джерело: розраховано за даними [5. с. 24-25, с. 27-30, с. 31-34].

Так, в 2008-2011 рр. найбільшу питому вагу в кількості займали домогосподарства з площею до 0,5 га (60,4 %) і вони використовували 9,3 % земель всіх домогосподарств, тоді як їх кількість в групі з площею більше 1 га становила 22,1 %, і використовували вони вже 83,8 % земель.

Крупні домогосподарства краще забезпечені матеріальними та грошовими ресурсам, тому в їх землекористуванні частка перелогів найменша, причому за 2008-2011 рр. вона знизилася тільки в цій групі. Також в цій групі порівняно більша частка господарств використовує мінеральні та органічні добрива, засоби захисту рослин та сівозміну. Тому оцінка якості земельних ділянок як «хороша» і «середня» спостерігається у 99,8 % таких домогосподарств, тоді як в найменших домогосподарствах вона склала 89,9 % [5, с. 26].

Зосередження землекористування в найкрупніших домогосподарствах впливає на загальну структуру виробництва продукції рослинництва, адже в мілких домогосподарствах в 2008-2011 рр. в структурі посівних площ переважають картопля та овочі відкритого ґрунту (72,6 %), а в крупних – зернові та технічні культури (90,6 %). Враховуючи переважно комерційну направленість крупних домогосподарств (загальна виручка – близько 20 тис. грн.) відмітимо, що саме в них створюються можливості для розширення в подальшому самостійного використання власних сільськогосподарських угідь.

Але слід мати на увазі, що дотримання землекористувачем сівозмін на площах, менше 100 га, держава не контролює. Тому, враховуючи, що тільки 20 % загальної кількості домогосподарств Запорізької області вносять мінеральні добрива, наведена структура посівів в подальшому буде поступово приводити до погіршення якості ґрунтів.

Також збільшенню самостійного використання земельних угідь в крупних домогосподарствах сприяє те, що 72,4 % їх голів є чоловіками, із середнім віком 51 рік, тоді як в малих домогосподарствах частка чоловіків-голів була 55,2 %, а їх середній вік – 60 років (2011 р.). Позитивно, що 21,8 % чоловіків, які є головами домогосподарств, мають базову та повну вищу освіту, тоді як

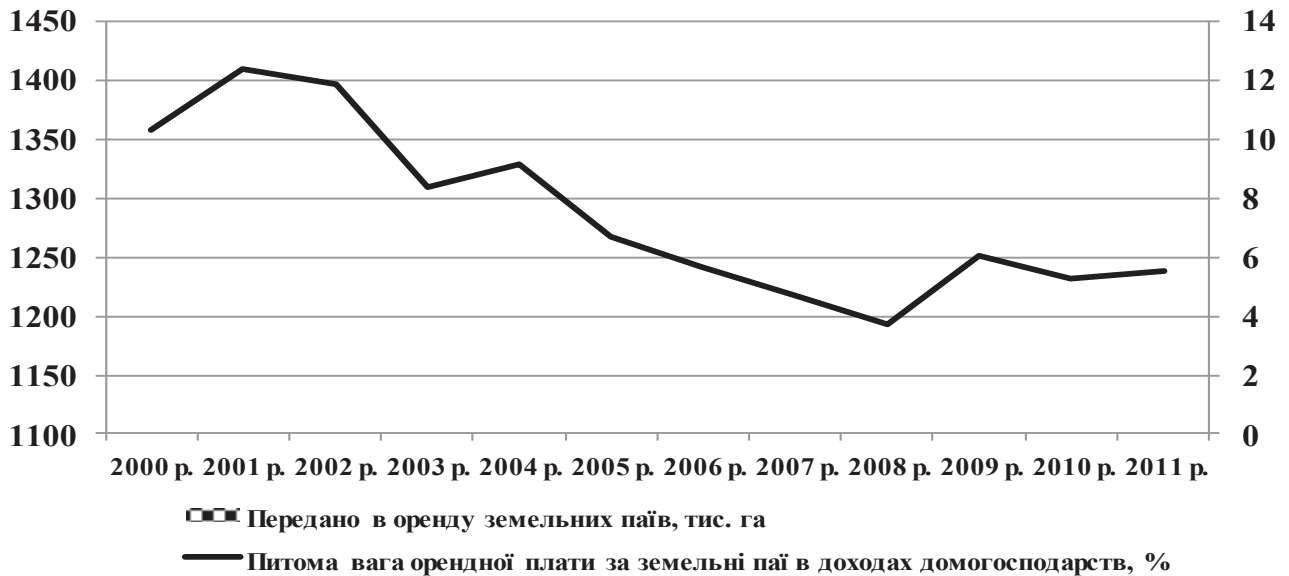
серед жінок-голів таких тільки 7,9 %. Також зростає з 48,2 до 58,2 % частка працездатних чоловіків-членів домогосподарств [5, с. 64]. Поступове зменшення середнього віку власників земельних паїв, що об'єктивно зумовлюється [4], впливатиме на зростання обсягів самостійного використання земельних паїв.

Забезпеченість ресурсами домогосподарств характеризується також рівнем їх доходів. Аналіз ресурсів домогосподарств свідчить про зростання протягом 2000-2010 рр. загальних доходів в 6,5 разу, в тому числі грошових – в 8,3 разу, або на 28,1 тис. грн. в розрахунку на одне домогосподарство. Але середнє домогосподарство протягом 2000-2004 рр. не могло за рахунок доходів самостійно використовувати земельні ділянки для товарного виробництва. Накопичення з'явилися тільки з 2005 р., про що свідчить перевищення грошових доходів над грошовими витратами домогосподарства. В 2006-2011 рр. воно становило, в середньому, 3,2 тис. грн., що дозволяло обробити 30-40 % землеволодінь для товарного виробництва.

В умовах економічної кризи, коли заробітна плата та пенсії зростають повільними темпами, а їх реальний рівень зменшується та скорочуються різні соціальні програми, розмір і частка грошових доходів сільських домогосподарств очікувано скоротяться. Проте зростання реального безробіття та не визнання державою власників земельних паїв безробітними сприятиме збільшенню самостійного використання землі. На самостійне ведення товарного виробництва на земельних паях також впливатиме існуюча диференціація домогосподарств по доходам та матеріальним ресурсам. Але висока питома вага домогосподарств в сільській місцевості, в складі яких немає працездатних осіб (35-40 %), буде призупиняти темпи зростання самостійного використання земельних паїв.

Важливим чинником, який впливає на напрямки використання власниками своїх сільськогосподарських угідь, виступає орендна плата. Зростання орендної плати необхідно розцінювати як позитивний процес, який має підвищувати соціальну захищеність селян – власників земельних паїв,

позитивно відображуючись на бюджеті їх домогосподарств. Для непрацюючих пенсіонерів орендна плата – це майже 13 % доходів, а для тих пенсіонерів, які не мають ніяких інших доходів, окрім орендної плати та пенсії – 20 % (2011 р.). Однак за період 2000-2008 рр. при збільшенні орендної плати за землю в доходах домогосподарства з 597,57 до 1060,61 грн., або в 1,8 разу, її значення в загальних доходах поступово зменшувалося (рис. 1).

Джерело: розраховано за даними Державної служби статистики України та Державного агентства земельних ресурсів України.

Рис. 1. Вплив орендної плати на обсяги передачі в оренду земельних паїв в Запорізькій області

Як видно, протягом 2000-2008 рр. зниження питомої ваги орендної плати в доходах за відсутності ринку купівлі-продажу землі стимулювало самостійне використання власниками земельних паїв. Однак в 2009-2011 рр. збільшення розміру орендної плати з 1890,21 до 2299,98 грн. підвищило її значення в доходах домогосподарств до рівня 2005-2006 рр. та зменшило самостійне використання паїв.

Висновки. Середній розмір землеволодіння сільських домогосподарств протягом 2000-2011 рр. виріс з 10,4 до 11,4 га і на 90 % складається з ділянок для товарного с.-г. виробництва. В той же час, середнє землекористування збільшилось в 2,1 рази і в 2011 р. становило 4,8 га, причому 70 % з них – це також ділянки для товарного с.-г. виробництва. Отже, ці земельні угіддя

формують сільські домогосподарства – або за рахунок самостійного використання, або за рахунок передачі їх в оренду.

Близько 84 % земель, які самостійно використовуються, належать групі найкрупніших домогосподарств. Виходячи із обсягів та структури посівів ці господарства мають комерційну направленість і саме вони є генераторами розширення площ самостійного використання власних земель.

Цьому також сприяє збільшення рівня забезпеченості сільських домогосподарств технікою та мінеральними добривами, зростання доходів домогосподарств, зменшення віку власників земель, зростання їх освіченості. Встановлено, що передача земель в оренду в значній мірі залежить від розмірів і динаміки орендної плати та її питомої ваги в доходах домогосподарств.

Література.

1. Березівський П.С. Шляхи розвитку особистих селянських господарств / П.С. Березівський, Л.Я. Балаш. – Львів: Львів.нац.аграр. ун-тет, 2008. – 187 с.
2. Жулавський А.Ю. Домогосподарство в системі еколого-економічних відносин. /А.Ю. Жулавський, О.О. Каленська // Вісник СумДУ. Серія: Економіка. – 2009. – № 2. – С. 59– 63.
3. Мельник Л.Ю. Сутність аграрних домогосподарств та їх основні економічні характеристики / Мельник Л.Ю., Макаренко П.М. // Економіка АПК. – 2007. – № 3. – С. 3–10.
4. Прус Ю. О. Склад власників земельних ділянок для ведення товарного сільськогосподарського виробництва / Ю.О. Прус // Збірник наукових праць Таврійського державного агротехнологічного університету (економічні науки) / за ред. В.А. Рульєва. – Мелітополь: Люкс, 2008. – № 1. – С. 123–132.
5. Основні сільськогосподарські характеристики домогосподарств у сільській місцевості : [стат.бюл.] / відп. за вип. О. М. Прокопенко; Держкомстат України. – К. : ІВЦ Держкомстату України, 2008-2011.
6. Сільськогосподарська діяльність господарств населення Запорізької області в 2000–2011 роках : [стат.збірн.] / за ред. В.П. Головешка, відп. за вип.

Р.Б. Сумцова; Державна служба статистики України. – Запоріжжя: ГУ статистики у Запорізькій області, 2012. – 43 с.

Аннотація. По сельским домохозяйствам анализируются объемы и структура землевладения и землепользования и их зависимость от обеспеченности ресурсами.

Ключевые слова: сельские домохозяйства, землевладения, землепользования, аренда.

Summary. In rural households analyzed the area and structure of land ownership and land tenure and their dependence on the availability of resources.

Key words: rural households, land ownership, land use, tenantry.

УДК 338.439.5

*Руцак В.М.,
науковий співробітник,
Волинська державна сільськогосподарська дослідна станція
Інституту сільського господарства Західного Полісся НААН України,*

СТАНОВЛЕННЯ ТА РОЗВИТОК ФЕРМЕРСЬКОГО ЗЕМЛЕКОРИСТУВАННЯ У ВОЛИНСЬКІЙ ОБЛАСТІ

Анотація. В статті проаналізовано тенденції та здійснено оцінку процесу становлення фермерських господарств у Волинській області. Виявлено проблеми та регіональні особливості формування фермерського землеволодіння й землекористування, визначено перспективи їх розвитку.

Ключові слова: фермерське господарство, фермерське землекористування, земельна ділянка, інтенсивність землекористування, структура земельних угідь.

Постановка проблеми. Трансформаційні перетворення національної аграрної економіки спричинили суттєві зміни в сфері майнових та земельних відносин, з'явилися якісно нові організаційно-правові форми господарювання, серед яких особливого значення набуває функціонування фермерських господарств. На нинішньому етапі розвитку фермерських господарств доцільним вбачається їх організаційно-економічне зміцнення шляхом підвищення кваліфікаційного рівня фермерів, налагодження сталих партнерських зв'язків, розвитку обслуговуючої кооперації, оптимізації площ землекористування тощо.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Вагомий внесок у розробку методологічних і практичних засад трансформації сільського господарства та